

МІСЦЕ ПІДРОБЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ У СИСТЕМІ ПОСЯГАНЬ НА ДОКУМЕНТООБІГ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

УДК 343.522

Постановка проблеми. Належний документообіг є невід’ємною складовою функціонування будь-яких систем управління, що існують у як у сфері державного управління та урядування, так й у сфері бізнесу чи цивільного обороту. Загальноновизнаним фактом є те, що ця соціальна цінність є об’єктом кримінально-правової охорони, на забезпечення якої спрямовано низку норм, закріплених у Кримінальному кодексу України (далі – КК України). При цьому динамізм кримінального законодавства, неузгодженість його положень між собою та із положеннями регулятивного законодавства, ставлять перед наукою кримінального права завдання систематизації відповідного матеріалу, класифікації нормативних положень на підставі об’єктивних критеріїв, відшукання прогалин та надміру правового регулювання, колізій та невиправданої конкуренції та вироблення пропозицій з удосконалення стану правового забезпечення охорони певного об’єкта від кримінально-протиправних посягань. При цьому також слід мати на увазі те, що документообіг як об’єкт кримінально-правової охорони не знайшов свого відокремленого відображення у системі Особливої частини КК України і охороняється нормами про кримінальні правопорушення, які посягають на цілком різні родові об’єкти. Це ускладнює системне уявлення про те, яке ж місце посідають кримінальні правопорушення, пов’язані із підробленням документів у цій системі. Більше того, виникає питання про те, чи сукупність посягань на документообіг в Україні, а точніше – її відображення у КК, становить собою саме систему. На однозначну відповідь на це запитання справляють визначний вплив проблеми розуміння предмета відповідних посягань, а також плюралізм використан-

ня нормативної термінології для позначення об'єктивної сторони відповідних складів кримінальних правопорушень.

Стан дослідження проблеми визначення місця підроблення документів у системі посягань на документообіг не можна визнати незадовільним. Наука кримінального права має у своєму арсеналі глибокі та ґрунтовні дослідження як самої системи посягань на документообіг, так і окремих проблем кримінально-правової регламентації окремих видів підроблення документів. Серед багатоманітних досліджень цієї проблематики, у контексті піднятих у цій статті проблем вирізняються роботи Ю.П. Дзюби, Н.М. Парасюк, С.С. Тучкова та М.І. Фіалки, в кожній з яких висловлені позиції стосовно класифікації кримінальних правопорушень, які у своєму об'єкті посягання містять власне документообіг. Поряд із тим, розвиток суспільних відносин, поява специфічних видів документів, внесення до КК України змін та доповнень, не дає можливості зробити висновок, що проблема визначення місця підроблення документів у системі посягань на документообіг за КК України є остаточно вирішеною.

Метою цієї статті є висунення та обґрунтування власної гіпотези щодо системи видів посягань на документообіг та визначення на підставі об'єктивних критеріїв у ній місця групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробленням документів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тексту КК України, чинного на момент підготовки цієї публікації, дав можливість виокремити 35 самостійних складів кримінальних правопорушень, які так чи інакше, прямо або опосередковано заподіюють шкоду документообігу як об'єкту кримінально-правової охорони. Цей переліз, звісно не є абсолютно та чітко визначений, оскільки його наповненість безпосередньо залежить від розуміння поняття «документообіг як об'єкт кримінально-правової охорони» та поняття самого «документа» як необхідного елемента відповідних відносин. Крім того, законодавець, очевидно не ставлячи собі за мету визначення чіткого переліку посягань на документообіг у КК України, застосовує такі законодавчі конструкції, які ускладнюють висновок про те, чи потрібно те або інше посягання відносити досліджуваної сукупності чи системи. При чому це пи-

тання не суто теоретичне, а й має вихід на практичну площину – проблем кримінально-правової кваліфікації. Так, наприклад, диспозиція ч.1 ст. 222 КК України не містить прямої вказівки на підроблений документ як засіб чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а вказує на «надання завідомо неправдивої інформації...». Поряд із цим надання такої інформації можливе виключно у документальній формі, тому вчинення цього правопорушення інакше як шляхом використання завідомо підробленого документа не мислиться. А звідси і практичний висновок: додаткової кваліфікації за ч.4 ст. 358 КК вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами не потребує, оскільки така форма кримінально-протиправної поведінки прямо врахована у ст. 222 КК України.

Враховуючи це та також припущення про те, що наша аналіз тексту КК є правильним, спробуємо класифікувати посягання на документообіг із урахуванням об'єктивних критеріїв. У науці кримінального права щодо такої логічної операції висловлювалися наступні міркування: «підсумовуючи викладене, можна дійти висновку про те, що: 1) підроблення як явище дійсності може бути піддано класифікації; 2) підроблення можна класифікувати за різними критеріями: а) в залежності від суб'єкта підроблення; б) за предметом підроблення; в) за способом підроблення; г) за ступенем тяжкості тощо; 3) проведена класифікація має певне значення, бо сприяє більш глибокому та повному пізнанню такого явища, як підроблення, і може служити основою для створення правил кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом підроблення [1, с. 187-188]. Звісно, автор найімовірніше мав на увазі, що класифікації піддається не явище дійсності, а певне уявлення про нього – поняття. Адже об'єктом такої логічної операції, як класифікація, може бути поняття про явище, а не воно саме. Крім того, враховуючи мету цієї публікації, ми не будемо розглядати класифікацій за критерієм суб'єкта та ступеня тяжкості.

Питання суб'єкта підроблення є насправді важливими і ми цілком розділяємо положення про те, що певну «...групу утворюють склади злочинів про підроблення зі спеціальним суб'єктом, до яких слід віднести ст. 223-1, ч.1 ст. 319, ч. 2 ст. 358 та ч.1 ст.

366 КК України. Спеціальні ознаки суб'єкта, які мають кримінально-правове значення, визначаються приналежністю до процесу створення та поширення офіційних документів... Службові особи чи інші особи зі спеціальним статусом (приватні підприємці, аудиторів, експерти, нотаріуси, оцінювачі, адвокати тощо) у зв'язку із наданими повноваженнями перебувають в особливих юридичних відносинах із державою, що своєю чергою дозволяє реалізувати широкі можливості для вчинення злочинів» [2, с.186]. Однак використання цього критерія не дасть можливості визначити місце підроблення документа у системі посягань на документообіг. Так само не дасть цього зробити і поділ всіх посягань за ступенем тяжкості із використанням положень ст. 12 КК України.

Тому варто, видається, зосередитись на об'єктивній стороні посягання та предметі/засобі.

Щодо об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, у спеціальній літературі стосовно підроблення документів зазначалося, що системний аналіз КК України дав можливість виявити наступні закономірності: «...термінологічне позначення підроблення залежить від ролі, яку виконує розглядуване діяння у конструкції конкретного складу злочину. Так, терміном «підроблення» позначається: 1) основне діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину (ст. 223-1, ч.1 ст. 366 КК України); 2) одне з діянь як ознака об'єктивної сторони складу злочину, альтернативно передбачених у диспозиції статті (ч.2 ст. 158, ч.1 ст. 200, ч.1 ст. 205-1, ч.1 ст. 216, ч.1 ст. 318, ч.1, 2 ст. 358 КК України); 3) суспільно небезпечний наслідок як обов'язкова ознака об'єктивної сторони (ч.1 ст. 361 КК України); 4) спосіб вчинення злочину як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину (ч.1 ст. 409 КК України)» [2, с. 183-184]. При цьому до уваги, як бачимо, бралось використання терміну «підроблення». Однак, варто мати на увазі, що законодавець для позначення фактично того самого часто користується іншими термінами: внесення/подання неправдивих відомостей/інформації (ст. 158; ст. 159-1; 205-1; 223-1; ст. 366-2 КК України); виготовлення (ст. 199; ст. 224; ст. 318 КК України); фальсифікація (ст. 158-3; ст. 220-2; ст.

321-2 КК України); складання (ч.2 ст. 358; ст. 366 КК України) та ін. Такий плуралізм термінології ставить перед практикою та наукою кримінального права низку питань, які є предметом окремої публікації. Головне при цьому те, що означена вище термінологія основним своїм змістом має те, що у результаті відповідної поведінки в об'єктивній дійсності з'являється документ, який містить неправдиву, недостовірну інформацію. Це об'єднуюча ознака групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробленням документів.

На документообіг як об'єкт кримінально-правової охорони посягають й інші кримінальні правопорушення із/відносно документів, змістом об'єктивної сторони яких є відмінні від підроблення діяння. Йдеться про, наприклад: знищення або пошкодження (ст. 158-1; ст. 158-2; ст. 158-3; ст. 298-1 КК України); викрадення (ст. 158-1; ст. 158-3; ст. 357 КК України); втрата (ст. 329; ст. 422 КК України). Таке формулювання об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень характерна для поведження з справжніми, дійсними документами. Щодо вже підроблених документів, законодавець формулює об'єктивну сторону відповідних складів кримінальних правопорушень із використанням, наприклад, таких ознак: подання (ст. 159-1; ст. 209-1 КК України); надання (ст. 222 КК України); використання (ст. 206-2; ст. 353; ч.4 ст. 358 КК України). Всі ці терміни позначають по суті лише одне – фактичну реалізацію підробленого документа. У цьому контексті цікавим є положення ч.1 ст. 409 КК України. У цій диспозиції законодавець вказав наступне: «Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману». Використання саме такого словосполучення дає можливість окремим вченим зробити не зовсім точні висновки, які стосуються характеру співвідношення між кримінально-правовими нормами. Так, зокрема в цілому вірно зазначалося, що «аналіз змісту ознак складів злочинів, в об'єктивній стороні яких закладено вчинення активних дій, які полягають у наданні офіційному документу ззовні дійсного статусу, дає підстави констатувати наявність конкуренції загальної та спеціальної норм. Лише щодо одного

випадку слід зробити певне застереження, яке стосується закріплення у кримінально-правовій нормі ознак складу злочину про ухилення від військової служби шляхом підроблення документів (ч.1 ст. 409 КК України), що перебуває з іншими розглядуваними нормами у конкуренції частини і цілого» [2, с.184].Видається, що насправді військовослужбовець фактично не може ухилитися від обов'язків військової служби шляхом підроблення документів. За змістом кримінально-правової заборони таке ухилення можливе шляхом використання підробленого документа, а отже норма, передбачена у ст. 409 КК є спеціальною відносно норми, визначеної у ч.4 ст. 358 КК України. Іншими словами, якщо військовослужбовець із визначеною метою використав підроблений кимось іншим документ, то відповідати він буди лише за ст. 409 КК як за спеціальною нормою. Якщо ж він сам підробив цей документ, а потім його використав: ми будемо мати справу із реальною сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст. 358 та відповідною частиною ст. 409 КК України.

Підсумовуючи викладене, аналіз ознак об'єктивної сторони складів посягань на документообіг за КК України дає можливість виокремити три відносно самостійні групи кримінальних правопорушень: 1) ті діяння, у результаті яких з'являється підроблений документ; 2) ті діяння, які полягають у реалізації підробленого документа; 3) діяння, які вчиняються відносно справжнього документа.

Справді, документ у кримінальному праві є обов'язковою ознакою значної кількості складів кримінальних правопорушень. Більше того, за нашим переконанням документ у його загальному значенні є необхідним елементом відносин документообігу і тому іманентною ознакою всіх посягань на цей об'єкт кримінально-правової охорони. У спеціальній літературі з цього приводу, зокрема, зазначається, що «...по-перше, законодавець виокремлює певні види документів, що виступають предметами злочинів. Зокрема, офіційні документи є предметами злочинів, передбачених статтями 357, 358 та 366 КК. Крім того, виборчі документи та документи референдуму є предметами злочину, передбаченого ст. 158 КК, документи на переказ – предметом злочину, передбачено-

го ст. 200 КК, такі, що містять державну таємницю, - предметом злочині, передбаченого ст. 329, а ті з них, що містять відомості військового характеру – предметом злочину, передбаченого ст. 422 КК, тощо. По-друге, документи можуть бути засобами вчинення злочинів, чим значно підвищують їх ступінь суспільної небезпечності. Зазвичай документи як засоби вчинення злочинів використовуються для вчинення різного роду кримінально караних обманів. Зокрема, підроблені документи можуть виступати засобом вчинення шахрайства (ст. 190 КК), привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК), ухилення від сплати податків (ст. 212 КК), шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК) та багатьох інших злочинів» [3, с.153-154]. В цілому підтримуючи наведену позицію, відзначимо, що автор дещо розширено тлумачить таку ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як засоби його вчинення. За логікою автора документи можуть бути засобом у будь-якому кримінальному правопорушення, в якому вони використовуються. Цей підхід перелік посягань на документообіг розбить взагалі невичерпним і тому не може бути сприйнятий у цій роботі. Ми справді вважаємо, що документ може виступати як предмет складу кримінального правопорушення або його засіб лише у тих випадках, коли від прямо визначений у диспозиції статті Особливої частини, або прямо впливає з її змісту.

У контексті нашого дослідження значення має дещо інше. Посягати на документообіг можна із використанням як справжнього документу, так і за допомогою документа підробленого або його підроблення. Саме тому, слушною видається позиція М.І. Фіалки, який зазначав, що «у кримінально-правовій науці для систематизації та розподілу норм, що передбачають відповідальність за посягання на документообіг, на певні види найчастіше використовуються так критерії: - за родовим та безпосереднім об'єктом злочину; - залежно від того, справжній документ, чи ні... Спираючись на той факт, справжній документ чи ні, запропонована така класифікація злочинів, що посягають на документообіг: злочини,

які стосуються дійсних документів (злочини, предметом яких є дійсні документи; діяння, які визнаються злочинними у разі їх вчинення без необхідних документів; застосування дійсних документів для вчинення злочинних діянь); злочини, що пов'язані з підробленням документів (злочини, що виразилися в підробленні документів; злочини, які вчинені з підробленими документами)» [4, с.12].

Використовуючи вказаний поділ, визначимо посягання на документообіг, які достеменно не належать до підроблення документів, оскільки відбуваються зі справжніми або відносно справжніх документів. До них, за нашим переконанням, належать кримінальні правопорушення, передбачені: ч.2 ст. 158-1; ч.1 ст. 158-2; ч.3 ст. 158-3; ч.1 ст. 298-1; ст. 329; ст. 357; ст. 366-3; ст. 422 КК України.

До іншої групи кримінальних правопорушень, за твердженням М.І. Фіалки, входять суспільно небезпечні діяння з підробленими документами, які, у свою чергу, поділяються на дві підгрупи. «Перша підгрупа, на думку вченого, характеризується тим, що, по-перше, і цьому випадку документи виступають предметом злочинного посягання, по-друге, вони не є дійсними та достовірними, по-третє, для них характерні дії, які виражені в підлозі, фальсифікації, підробці та внесенні в документ неправдивих відомостей. Друга підгрупа злочинів характеризується тим, що, по-перше, підроблені документи використовуються як засіб вчинення іншого злочину, по-друге, ці засоби передбачають вчинення за їх допомогою дій: збут підроблених документів, їх використання для вчинення суспільно небезпечних діянь або ухилення від виконання обов'язків» [4, с.12-13].

Аналіз чинного КК України дає можливість заповнити ці підгрупи конкретними посяганнями. Так, до тієї підгрупи, в якій вже підроблений документ використовується як засіб вчинення кримінального правопорушення, за нашим переконанням, належать кримінальні правопорушення, передбачені: ч.1 ст. 159-1; ч.1 ст. 205-1; ч.1 ст. 206-2; ч.1 ст. 209-1; ч.1 ст. 222; ч.1 ст. 332-2; ч.2 ст. 353; ч.4 ст. 358; ч.1 ст. 409 КК України.

I, нарешті, остання підгруп, яка охоплює собою кримінальні правопорушення, які за своїм змістом полягають у підробленні документів, передбачає наступну сукупність нормативних положень кримінального закону: ч.1 ст. 158; ч.ч.1 та 2 ст. 158-3; ч.1 ст. 199; ч.1 ст. 200; ч.1 ст. 205-1; ч.ч. 1 та 3 ст. 220-1; ч.1 ст. 220-2; ч.1 ст. 223-1; ч.1 ст. 224; ч.1 ст. 318; ч.1 ст. 319; ч.1 ст. 321-2; ч.ч. 1 та 2 ст. 358; ст. 364-2; ч.1 ст. 366; ч.1 ст. 366-2; ч.1 ст. 376-1; ч.1 ст. 384; ч.1 ст. 400-1 КК України.

Як бачимо ця підгрупа найчисельніша. Вона є тією сукупністю кримінальних правопорушень, місце яким ми шукали у системі посягань на документообіг за кримінальним правом України.

Висновки. Аналіз тексту КК України та доробку, наявного у доктрині кримінального права дає можливість зробити висновок про те, що підроблення документів у контексті нашого дослідження є сукупністю кримінальних правопорушень, спрямованих на появу у об'єктивній дійсності несправжнього документа. Місце підроблення документів у системі посягань на документообіг за кримінальним правом України наочніше зобразити на такій схемі:

1. Тучков С.С. Класифікація підроблення (кримінально-правовий аспект). *Право і безпека*. 2003. №2'4. С.185-188.
2. Парасюк Н.М. Підроблення як форма злочинного діяння (проблеми кримінально-правового регулювання). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №6. С.183-187.
3. Дзюба Ю.П. Документ та його функції у системі кримінально-правової охорони суспільних відносин. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016 № 2(7) С.153-158.
4. Фіалка М.І. Кримінально-правова охорона документообігу. Автореферат дисертації ... канд. юрид. наук, Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2010 22 с.

Яворський С.Й. Місце підроблення документів у системі посягань на документообіг за кримінальним правом України.

Динамізм кримінального законодавства, неузгодженість його положень між собою та із положеннями регулятивного законодавства, ставлять перед наукою кримінального права завдання систематизації відповідного матеріалу, класифікації нормативних положень на підставі об'єктивних критеріїв, відшукування прогалин та надміру правового регулювання, колізій та невиправданої конкуренції та вироблення пропозицій з удосконалення стану правового забезпечення охорони певного об'єкта від кримінально-протиправних посягань. При цьому також слід мати на увазі те, що документообіг як об'єкт кримінально-правової охорони не знайшов свого відокремленого відображення у системі Особливої частини КК України і охороняється нормами про кримінальні правопорушення, які посягають на цілком різні родові об'єкти. Це ускладнює системне уявлення про те, яке ж місце посідають кримінальні правопорушення, пов'язані із підробленням документів у цій системі. Наука кримінального права має у своєму арсеналі глибокі та ґрунтовні дослідження як самої системи посягань на документообіг, так і окремих проблем кримінально-правової регламентації окремих видів підроблення документів. Поряд із тим, розвиток суспільних відносин, поява специфічних видів документів, внесення до КК України змін та доповнень, не дає можливості зробити висновок, що проблема визначення місця підроблення документів у системі посягань на документообіг за КК України є остаточно вирішеною. У статті висунуто та обґрунтовано гіпотезу щодо системи видів посягань на документообіг та визначення на підставі об'єктивних критеріїв у ній місця групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробленням документів. Підроблення документів є сукупністю кримінальних правопорушень, спрямованих на появу у об'єктивній дійсності несправжнього документа. Тим самим воно відрізняється від незаконного поводження зі справжніми або підробленими документами, яке також посягає на документообіг.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; підроблення документів, документообіг; система кримінальних правопорушень; класифікація.

Yavorsky S.Y. Place of forgery of documents in the system of encroachments on document circulation under the criminal law of Ukraine.

The dynamism of criminal legislation, the inconsistency of its provisions with each other and with the provisions of regulatory legislation, present the science of criminal law with the task of systematizing relevant material, classifying normative provisions on the basis of objective criteria, finding gaps and excesses in legal regulation, collisions and unjustified competition, and developing proposals for improvement of the state of legal protection of a certain object against criminal and illegal encroachments. At the same time, it should also be borne in mind that document circulation as an object of criminal law protection has not found its separate reflection in the system of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and is protected by the norms on criminal offenses that encroach on completely different generic objects. This makes it difficult to have a systematic idea of the place of criminal offenses related to forgery of documents in this system. The science of criminal law has in its arsenal deep and thorough studies of both the system of encroachments on the document circulation itself and certain problems of the criminal law regulation of certain types of document forgery. At the same time, the development of social relations, the appearance of specific types of documents, the introduction of changes and additions to the Criminal Code of Ukraine, does not allow to conclude that the problem of determining the place of forgery of documents in the system of encroachments on document circulation under the Criminal Code of Ukraine is finally resolved. The article puts forward and substantiates a hypothesis regarding the system of types of encroachments on the document circulation and determining, on the basis of objective criteria, the place in it of a group of criminal offenses related to forgery of documents. Forgery of documents is a set of criminal offenses aimed at the appearance in objective reality of a false document. In this way, it differs from the illegal handling of real or forged documents, which also interferes with the circulation of documents.

Keywords: criminal offense; forgery of documents, document circulation; system of criminal offenses; classification.